

JAROSLAV ČERMAK U ŽUPI DUBROVAČKOJ

TRPIMIR MACAN

Tokom svoga umjetničkog života češki slikar Jaroslav Čermák obilazi Evropom. Tako je dva puta boravio u Hrvatskoj i u Crnoj Gori. Drugi put boravi u tim zemljama šezdesetih godina XIX stoljeća, točnije od jeseni 1862. do proljeća 1865.

Čermák nije ostavio podataka o tome, kako je došao na zamisao boraviti na slavenskomu jugu. Čini se da ga je više razloga ponukalo na takvu odluku. S jedne strane to je Čermakovo zanimanje za južne Slavene, pomalo romantičarski nastrojeno u prilikama onodobnih borba im s Turcima, pogotovo crnogorskih. S druge strane treba uzeti u obzir liječnički savjet da bi boravak na moru koristio kćerkama Hipolite Gallait, s kojom je Čermák tada živio. Medo Pučić, zajednički prijatelj i Čermáka i Gallaitovih, svjetovao ih je, da u tu svrhu pođu u Dubrovnik.

Spremajući se na put u Hrvatsku, Čermák je već u Parizu nabavio nekakvu hrvatsku gramatiku i počeo učiti naš jezik, kojega je potpuno naučio među seljacima dubrovačkog kraja. Bijaše naučio i ćirilicu.

Čermák je stigao u Dubrovnik krajem srpnja ili početkom kolovoza 1862. Tu uposli kao slugu Đura Đurića i pripremaše potrebno za doček Hipolite Gallait i njezinih kćeri, te sve ostalo za dulji boravak u dubrovačkom kraju.

U tim pripremama nije mnogo umjetnički radio, vršio je tek neke pripreme; tako je nekom zgodom snimio neke bašibozuke, koji mu snimak kasnije posluži kao predložak za umjetničku sliku. Za zabavu lovljaše ptice (prepelice, gnjurce). Bijaše strastveni lovac i izvrstan strijelac.

Čermák, međutim, ne osta u Dubrovniku. Za boravište izabra Mandalijenu, selo u Župi kraj Dubrovnika. O boravku u Mandalijeni sačuvalo se dosta uspomena, pa se može prilično tačno obnoviti njegov tamošnji život, koji ne bijaše tek plandovanje u slikovitom župskom krajoliku, već važno i značajno razdoblje slikareva stvaralaštva, kojega će se on kasnije ugodno sjećati.

Čermák je u Mandalijeni iznajmio ljetnikovac (kbr. 37.), koji je pripadao obitelji Maškarić, a kasnije obitelji Lučić (zvanoj u pučkom izgovoru Lutić) te onda obitelji Kesovija. Zgrada se nalazi na neznatnoj uzvisini sjeveroistočno od župne crkve Marije Mandalijene. Iz nje s uživa slikoviti pogled na najveći dio Župe i nešto mora ispred nje, ali se moglo promatrati i turske granične tvrđave Carinu i Kulu na Drijenu, što je slikaru u potrazi za motivima iz onodobnih krvavih balkanskih dana izvrsno dolazilo. Iz onih tvrđava u Župu dopiraše vika turskih vojnika. čula se njihova truba, a ne rijetko i pucanje, pa bi poneko tane bilo i namjerno ispaljeno put Župe. Sam smještaj ljetnikovca u neposrednoj blizini župne crkve, a u selu koje je tada bilo neko središte toga starog dijela Župe, u puku nazivane Župa ili Župa velika, pa se tu puč okupljao u raznim zgodama i prilikama, slikaru je omogućavao upoznati domaće ljude, proučavati pučku nošnju i običaje, tada to sve tu još izvrsno sačuvano.

Slikar upotrebljavaše prizemlje ljetnikovca. Tu je jednu sobu bio uredio kao svoju spavaonicu i umjetničku radionicu. Na prvome katu bijahu veće sobe, u kojima se kasnije nastaniše Gallaitove. Ženska posluga smjestila se na drugi kat.

Terasa sa istočne strane dopunjala je ljetnikovac.

Pred zgradom bijaše dvorište, poznata dubrovačka »šetnica«, ograđena harlama za cvijeće koje tu cvijetaše u onim vrstama kako ih starina dohrani. Na snimku, na kojemu se vidi slikar kao lovac snimljena je djelomično i ta harla u šetnici i u njoj trator, staro cvijeće dubrovačkih harla, opjevano u pučkoj pjesmi toga kraja. Dvorište bijaše zasjenjeno odrinom vinove loze.

Oko zgrade nalazio se vrt i velika površina zemljišta ograđena zidovima. Za zgradom bijaše konjušnica.

Čermák je prostorijski opskrbio namještajem, od kojega se u vlasništvu Paska Kesovije do iza prvoga svjetskoga rata čuvao empir pisaci stol i nekoliko stolica. Među namještajem se nalazio i harmonij.

Čermák je u Mandalijeni otpustio svoga slugu Đurića, a uposlio Župljanina Iva Grbića, rečenog Vreten. On mu je vodio kućanstvo, bio mu vodič, sluga, model pri slikanju pa u početku i kuhar. S njim je samim stanovao dok iz Pariza nije stigla Hipolita Gallait sa kćerkama.

Gallaitove doputovaše u ožujku 1863.

Hipolita, žena belgijskog slikara Louisa Gallait, upoznala je Čermáka u Parizu i kasnije se rastavila od muža. Ta elegantna, lijepa i društvena žena dovela je u Mandalijenu svoje kćeri: sedamnaestgodišnju Amaliju (Mili) i četrnaestgodišnju Mariju. Njihovim dolaskom počelo je za Čermáka doba, o kojemu pišaše prijatelju dru Miroslavu Tyršu, da mu je bilo najsretnije doba u životu.

Nakon dolaska Gallaitovih Čermák uposli Ivanova brata Mišu (Miha) Grbića. On posluživaše za stolom i brinuo se o konjima. Teže težačke poslove u staji i oko kuće obavljalaše Niko Savinović.

Čermakovu žensku poslugu u Mandalijeni sačinjavale su: guvernanta Lujza, sobarica Liza i kuharica Marijana; njih su Gallaitove dovele iz Pariza. Uz njih su radile domaće: Kata Butrica udova Lučić i Kate Grbić-Kikova, kasnije nazvana Frančezica. Povremeno su radile: Jela Grbić i Marketa Lučić.

Zemljište oko kuće Čermák je dao obraditi. Pretežno su sadili krumpir, onda prilično rijetku biljku u Župi, te salatu i ostalo povrće. O tome se brinula kuharica Marijana. Ostale živežne namirnice kupovahu kod trgovca Vlaha Galjufa u Dubrovniku, a meso kod mjesnog mesara Iva Grbića. Mnogo su trošili mlijeka, oko 20 litara dnevno, jer od njega izrađivahu maslac. Zimi im je seljak Cumeljan, rečeni Marić, tjedno nabavljao zečeve.

Župljani Čermáka smatrahu flegmatičnim, dok se Hipolite, koju zvahu Madam, sjećahu kao lijepe, ali nervozne žene. Kćerke se razlikovahu: starija Mili bila je povučena i boležljiva a mlada Marija živahna i vesela. Ona se je igrala župskom mladeži i tako dosta dobro naučila hrvatski. Mili se dopisivala sa svojim ocem, koji joj je slao novaca.

Čermák i Gallaitove voljeli su jahanje. Jašili su rado i često. Za to držahu pet do šest hercegovačkih konja, koje nabavljahu u Župi. Konje su imali također guvernanta i Ivo Grbić, koji je vodio, odnosno pratio slikara i njegove na jahanje uvijek odjeven ili u svečanu pučku župsku nošnju ili onu polusvečanu. Okonjena povorka kroz Župu uvijek je pobuđivala veliko zanimanje kod domaćih, pa se mlađi svijet strčavao uz put vidjeti je, a stariji se zaustavljao u poslu i sa šakom nadvitom nad oči promatrao je dok ne bi zašla. Slikar bijaše izvrsni jahač, što mu je opet koristilo u brdovitom kraju, jer je imao nemoćnu nogu. Jednako dobro upotrebljavaše i muško i žensko sedlo. Ženske jahahu samo na ženskim sedlima.

Slikar je jašeći poduzimao kraće i duže izlete. U bližu okolinu jahao je sam ili sa Grbićem. Tada je redovito crtao i slikao, pa se tako znao zadržati po čitav dan i vani objedovati. Duže izlete u dubrovačku okolinu napravio je do selâ Orašca i Trstena u dubrovačkom Primorju, gdje se zadržao dva dana, jer je slikao.

Veće izlete pravio je u Hercegovinu i u Crnu Goru. U Crnoj Gori bio je sam, jer ga Hipolita tamo ne htjede pratiti. Tamo slikaše portrete kneževske obitelji. S Gallaitovim je putovao u Mostar 1863. preko Trstenoga i Metkovića. Tamo se zadržao šesnaest dana slikajući kuće i most. Odatle posjeti Stolac. Na tim lutanjima Hercegovinom crtao je genre motive, tipove i nošnje. Čini se, da mu je tada i zdravlje stradalo.

Volio je more i rado se kupao. Ljeti je gotovo svakog dana, a ponekada i dvaput dnevno jašio s Gallaitovim, guvernantom uz pratnju Grbića u Srebrno. Tu bijaše iznajmio sobu u kući pomoraca Miloslavića, koja mu je služila za svlačionicu. U Srebrnomu se kupao, sunčao i ribario, pa je čak i izumio nekakvu bolju udicu.

Promatrajući Čermakov život u Župi može se razabrati, da se je srdačnije odnosio prema seljacima nego li prema građanima (Dubrovčanima).

Slikar bi o svečanostima zvao k sebi uglednije Župljane, gostio ih i darivao. Kako je volio kolo, osobito domaču poskočicu, nedjeljom i blagdanom bi pozvao domaće igrati to kolo i pjevati na pučki način, sobito »putnički«, onako dugo, snažno i otresito. Igralo se na teraci ili pod maslinom. Tada je tu uvijek bio pripremljen stol sa jelom i pićem. Za takve prilike davao bi šiti odjeću župske nevjeste (»robu na rûsice«, tako nazvanu, jer je bila urešena cvijetićima ruže hlâpače), pa je onda darivao djevojčicama, koje su u takvim prigodama plesale.

Osim plesa upriličavao je i druge zabave i natjecanja, tako bi blagdanom i nedjeljom pozivao muškarce na strijeljačka natjecanja. Strijeljali su u različite ciljeve za nagrade. Sam nije pucao, iako je bio izvrstan strijelac; prepuštao je sve veselje radi pogotka seljacima. Jednom prilikom priredio je trku na osedlanim volovima za oranje, koja se je osobito dopala seljacima i silno ih razveselila.

Čermák je takve sastanke i zabave seljaka iskorišćavao u svoje umjetničko stvaranje. Izabrane i naočite ljude i žene oblačio je u pučke nošnje, koje je donosio sa svojih putovanja po okolini ili po drugim krajevima, slikovito ih namještao i onda skicirao. U tu svrhu je i snimao pojedince i skupove.

Prema građanima se drugčije odnosio. Iako je među njima imao osobnih prijatelja, opći odnos bio je hladan. Malo je građana Dubrovčana pohodilo Čermáka. Posjećivahu ga ondašnji istaknuti književnici: braća Pučić, Josip Bunić, Pero Budman, dr August Kaznačić te neki mladi učitelj glazbe, koji je svakog četvrtka dolazio iz Dubrovnika i mlade Gallait učio svirati harmonij.

Kako se Dubrovčani nekada odnašahu prema Čermáku kazuje slijedeći primjer.

Župna crkva u Mandalijeni, posvećena Mariji Mandalijeni, bila je temeljito poharana od Rusa i Crnogoraca u 1806. Potankosti o tome haranju sadrži knjiga župnoga ureda, kojoj naslov »1787. Libro cassa della Confraternità di Sta Maria Madalena a Breno«. U njezinu poglavlju »Spese fatte nella Chiesa di Sta Maria Maddalena di Breno dopo la medema fù rovinata e spogliata dei Montenegrini e Russi« opisane su te štete i troškovi oko obnove crkvene ponutrice, pa i oko tri uništene oltarne slike. Tada je dvije pobočne i glavnu oltarnu sliku naslikao slikar Andrija Pignatelli iz Dubrovnika, prikazavši prilično slabo prizor golgotškoga raspinjanja sa Mandaljenom kao sporednim likom. Čermák se ponudi, da će naslikati novu glavnu oltarnu sliku i pokloniti je crkvi. Za veličinu platna ne bijaše prikladna njegova umjetnička radionica, jer bijaše niska; stoga pomisli unajmiti u nedalekom ljetnikovcu Getaldića neku visoku dvoranu. Ponudio je, da će u dvorani izvršiti potrebite popravke i obnove kao, na primjer, da će u dvorani proširiti prozore. Kuća je tada pripadala

dvjema starim sestrama Getaldicama, koje pune staroga dubrovačkog ponosa ne htjedoše unajmiti prostoriju strancu — »Frančezu«. Odgovor nije bio bez poznatog dubrovačkog podboka. Ne uspješe ni posrednici, neki Dubrovčani, koji onim staričama predočavahu kako bi ta slika bila na čast onoj seoskoj crkvi, Župi i Dubrovniku. Konačno nekako pristadoše, ali uz uvjet da im se za dva mjeseca isplati iznos od 200 forinta. Čermák tada napusti svoju misao o izradbi slike.

Čermák se nije slagao sa mandalijenskim župnikom. To će najvjerojatnije biti bilo radi toga, što je slikara na dolasku pretekao glas o njegovu življenju sa rastavljenom ženom, pa mu to župnik prigovorio. Župska predaja zapamtila je taj sukob župnika sa slikarom, ali ga je pogrešno pripisala don Ivu Dedoviću. Tada je u Mandalijeni bio župnik don Grgur Boschi. Njega puk nije zapamtio, ali je vrlo dobro pamtio Dedovića i kasnije ga mnogo spominjao. Kako je Dedović u pučkom sjećanju zasjenio Boschija, onda je lako došlo do te zamjene. Dedović je službovao u Mandalijeni dvanaest godina prije Čermákova dolaska u to mjesto.

Boschi je otišao iz Mandalijene 21. rujna 1862, a tu je došao don Marin Beusan, rodom iz Žitkovića u Župi. Beusan je preuzeo upravu one župe 6. listopada 1862. i tu bio za čitavo vrijeme slikareva boravka. Puk je Beusana zapamtio kao značajnu i uplivnu osobu, kao nekog onodobnog preporoditelja Župe, pa je to sjećanje suvremenika kasnije prešlo u kazivanje. Slikar i novi župnik ubrzo se upознаše i među njima se razvi prijateljstvo. Ne zna se, je li se Beusan prije upoznavanja sa Čermákom bavio slikarstvom, ali se znade, da je iza upoznavanja slikao. Slikara i župnika sklona slikarstvu zbližila je ta umjetnost toliko, da je Čermák Beusana počeo podučavati u toj umjetnosti. Iz toga doba bila je don Marinova zidna slika uz krstionicu u župnoj crkvi u Mandalijeni, koja prikazivaše krštenje na Jordanu. Župnik je za uzvrat Gallaitove učio talijanski jezik. Nepomućeno prijateljstvo trajaše kroz čitavo vrijeme slikareva boravka u Mandalijeni. Ne ugasi se ni iza Čermákova odlaska iz toga sela, jer se nastavi preko dopisivanja. Čermák se Beusanu javljao iz svakoga mjesta, gdje je kasnije boravio. Iz Rima mu je brzojavio, da mu je pripremio upražnjeno kanoničko mjesto u nekom kolegiju, jer je svakako želio toga darovitog čovjeka odvesti u to središte umjetnosti da se u njemu što bolje usavrši u slikarstvu. Don Marin ipak ne pođe u Rim, jer ga njegov biskup nije mogao pustiti iz svoje biskupije. Poslije Čermákove smrti Beusan se dopisivao sa Hipolitom Gallait sve do svoje bolesti. Najljepše iz toga prijateljevanja je onaj portret don Marina Beusana, kojega Čermák izradi u Mandalijeni i na njemu napiše ovakvu posvetu: »U Župu 16. IV. 1865. Gospodinu Don Marinu Beusanu na uspomenu Jaroslav Čermák. Ta slika, zadnja izrađena u Mandalijeni, zapečatila je to prijateljstvo na osobit način.

Čermák je vrlo dobro plaćao poslugu. Ivo Grbić prema početnom ugovoru dobivaše hranu, odjeću i 100 forinta godišnje. Ostala posluga je primala 10 forinta mjesečno, odjeću i darove. Žene koje povremeno radijahu plaćane su 2 forinta dnevno i hranu. Bogato je nagrađivao i on i njegovi one, koji bi im učinili neku uslugu.

Slikar i njegovi su bili osobito milosrdni prema bolesnicima i iznemoglim u Župi. Takvim su slali hranu sve dok su болоvali i dok im je trebalo bolje i krepčije hrane. Pripovijedalo se, da su sluge dnevno nosile i po desetak objeda i večera takvim osobama.

Seoska djeca nudila su cvijećem Gallaitove, pa i samog slikara. Oni nikada ne odbijahu, nego vrlo rado primahu te kitice obično poljskog cvijeća i za svaku davahu po 10 novčića.

Kóerke Gallaitove vrlo skupo plaćahu naramak trave za svoje konje, od 2 do 10 forinta. To su bile visoke svote, ako se uzme u obzir, da je u to doba težačka nadnica od izlaza do zalaza sunca iznosila 10 novčića uz hranu (malo kruha i nešto sira).

Čermákova darežljivost, koja je prelazila i u rasipnost, pobudila je mišljenje, da on krivotvori novčanice, a to tim više što je on bio slikar, dakle znao crtati. Vlasti, koje tu, čini se, slikanje nijesu smatrale baš razumnim poslom, a potaknute sumnjama, izvršiše dva puta pregled Čermakova stana. Sumnje, pregledi stana, glasine dražile su radoznalost seljaka, pa je tako neka sluškinja u slikarevoj sobi našla u stolu zdjelu sa mutnom tekućinom, u kojoj je bio neki papir. To je odmah sve onako potajno razglasila, pa je to onda kod seljaka potvrdilo ono, što su oni dotad mislili o slikarevoj darežljivosti, naime, da je on doista krivotvoritelj novčanica. Međutim bit će bila istina u tome ta, da je slikar razvijao neki svoj snimak, što ona priprosta seljakinja nije mogla znati. A i inače su takve sumnje bile bez temelja, jer je Hipolita bila kći bogatoga pariškog trgovca s godišnjim prihodom od 50.000 franaka. Sam Čermák, prema posvjedočenju slikara Huttarya, dok je boravio u Crnoj Gori imao je 12.000 franaka u zlatu.

Čermák je u Župi dosta radio. Svoju spavaonicu je bio uredio kao umjetničku radionicu. Rano ustajao i onda bi radio po čitav dan. Rad bi prekidao kad bi izjahao. Ali i tada bi nosio papir i crtao. Dok je radio nikoga ne bi puštao k sebi. U radu je znao i obroke odbijati. Veće slike bi ponekada izrađivao na terasi. Za svoga boravka u Mandalijeni završio je priličan broj slika. Tu je završio u Crnoj Gori započete portrete kneginje Milene, vojvode Mirka Petrovića, Darinke udove Danila I., vojvode Miljana Vukovića - Vešovića. Od ostalih portreta izradio je onaj Hipolite Gallait 1863. i don Marina Beusana 1865.

Od ostalih slika spomenuti je: »Pas lav« u više inačica 1864, »Pred izlet«, »Sastanak u planinama«, »U masliniku«, »Crnogorski glavar s konjem« 1865., »Glava bašibozuka«, »Crnogorsko domaćinstvo«, »Studija pećina« i naravno sliku svoga obitavališta, kojega bijaše toliko zavolio, »Mandalijenu u Župi«.

Dvije čuvene Čermákovske slike: »Ranjeni Crnogorac« i »Hercegovačko roblje« u svezi su sa Čermákovim boravkom u Mandalijeni. Prvu je započeo prema Strossmayerovoj narudžbi i završio u Parizu 1873.

Župski se seljaci dobro sjećahu kada je Čermák radio neke slike. Tako su stanovnici Srebrnoga pamtili, kako je nastala slika »Crnogorsko domaćinstvo«. Pripovijedali su, da je Čermák kada je jednom došao u Srebrno, opazio na vratima kuće ribara Kanjula ženu mu Katu rođenu Matičević iz Kupara, kako gleda more, a u krilu joj spava dijete. Slikaru se prizor izvanredno dopao, pa je zapitao ženu bi li mu s djetetom pozirala. Žena mu nije na to ništa mogla reći dok ne pita muža. Muž joj je to dopustio, pa je tada Kate išla u Mandalijenu i nosila dijete malu Anu, kasnije udatu za Handabaku u Mlinima. Naslikao je kao onodobnu Crnogorku u župskom krajo-liku, koji je baš Srebrno i more iza njega sa otočićima Mrkanom i Bobarom. Sliku je radio za tršćanskog bankara Morpurga, koji je vodio njegove novčane poslove, kao i one Gallaitovih. Katu je nagradio novcem, pelenama, perinom i lijekovima.

Ne samo na slici »Crnogorsko domaćinstvo«, već i na drugim mu slikama mnogi su likovi iz istočnih dubrovačkih predjela, iz Župe i Konavala. Na slici »Hercegovačko roblje« onodobni Župljani prepoznawali su razne osobe, ali su i Crnogorci tvrdili, da su to crnogorski likovi. Češki pisac Kuba i dr Vaclav Náprstek, iz prvoga svjetskog rata liječnik u Župi, na temelju kazivanja Župljana, navode, da su likovi slijedeći: Hercegovka u crnini vezanih ruku je Kate Grbić-Kíko, kasnije udata Kolić, Hercegovka u bogatoj pučkoj nošnji pored nje sa nagnutom glavom je Káta Klešković, žena Lobröva, iz Mandaljene. Arbanas sa džeferdarom je Čermákov momak (sluga) Ivo Grbić, a drugi Niko Savinović. Po tome bi svi likovi, bar glavni, bili župski. S druge strane crnogorska predaja, i po njoj Montegazza, kažu, da je Hercegovka u crnini bila kneginja Milena, a Mićun Pavićević, da je Joka, žena Blaža Petrovića, pobočnika kneza Nikole, a muškarac, da je neki Ali-beg Kopilnik, Arnaut. Čini se, da je rješenje sredina, naime da Čermák nije radio fotografski vjerne portrete, već sinteze, pa da je tako u lik one Hercegovke utisnuo nešto crta i kneginje Milene.

Župljani pamte, da je Čermák osobe prema kojima je radio likove u »Hercegovačkom roblju« oblačio u nošnje, skupljao na terasi i slikao. Uz to su pamtili i nešto vrlo značajno baš za tu sliku iako od nje neovisno, a inače značajno za Župu onih vremena. Pripovijedalo se, da je nekoliko puta zrno iz turske vojničke puške sa pograničnih tvrđava prozviždalo mimo Čermákov stan, a ponekad u nj i pogodilo. Čermáka, kojega su takvi hici bunili svakako su mu pomogli da uhvati više koju nit o prilikama gore preko granične međe i o tamošnjoj nesređenosti. On bi u takvim prilikama hvatao za svoju pušku, s kojom se tu dao i snimiti, i pucao gore u smjeru Ivanice, odakle su sa brdskih vrhova prijetile one tvrđave. Župljani

ga u tome nijesu priječili, jer oni su odavno isto tako odvrćali na takve hice, dovikujući turskim vojnicima, koji na njih pucahu: »Turčine, eto ti jabuke!« Jabuka je u pučkom shvaćanju bio dar velike vrijednosti, a ovdje je zrno imala biti »jabuka«; tolika je bila ta mržnja i strah od Turčina. Uz takve prilike »Frančez«, tako Župljani nazivahu Čermáka, radio je svoju čuvenu sliku »Hercegovачko roblje«. I radi onih hitaca Župljani su još bolje zapamtili ono slikanje, jer ono je još onda bio junački i oružju vješti soj ljudi.

Čermák je u Mandalijeni izradio mnoštvo crteža. Među njima bila je skica za nenaslikanu sliku Marije Mandalijene, te crteži pučkih nošnja, krajolika, anatomske studije, a s puta po Hercegovini crteži iz Mostara i Stoca. Mnogo mu je crteža propalo prilikom neke vožnje s Lokruma u Dubrovnik, kada mu se čamac izvrnuo. Kraj svega toga u Parizu se sačuvala zbirka od 106 crteža, skica, akvarela, sepija, crteža ugljenom i t. d.

Čermák je iz Župe naglo otišao. Na Novu godinu 1865. isplatio je službu za čitavu godinu unaprijed, kako bijaše ondašnji običaj. Ostao je tu još do svibnja, a onda je sa Gallaitovom i djecom joj otputovao.

Sobom su povelj Iva Grbića Vretena do Rima. Tu se on razbolio, pa ga povратиše. Kate Grbić-Kíko pošla je s njima u Pariz, naučila govoriti francuski i vratila se kući.

Odlazeći iz Mandalijene, Čermák je darovao harmonij župnoj crkvi, a zncanima namještaj. Svoje mnogobrojne slike odnio je u velikom kovčegu kojega su se poradi toga ondašnji Župljani dugo sjećali.

Tako je svršio boravak u Mandalijeni velikog češkog slikara i prijatelja južnih Slavena Jaroslava Čermáka. On se je dugo sjećao toga kraja, u kojemu je njegova romantična narav mnogo uživala u ljepoti krajolika, u ljudima i običajima, u starini koja je sve to ovijala, pa i u onoj krvavoj romantici koja je iz susjedne Hercegovine strujala u Župu i u njezinu malu Mandalijenu niz klance i preko vrhova okolnih brdskih kosa Vraštice, Vlačice, Malaštice i Spijone i duboko se odrazivala na ondašnjem župskom puku.

Zabilježena pučka predaja o Čermákovom boravku u Župi Dubrovačkoj

U doba učiteljavanja Iva Pavlića u Mandalijeni pred prvi svjetski rat i nešto iza njega, stari Župljani su se sjećali raznih zgoda iz doba boravka češkog slikara Jaroslava Čermáka u tome mjestu. Pavlić je često slušao o tome kazivati, pa, kako mu se to kazivanje dopalo, stao ga je sažeto bilježiti na način kako ga je čuo i u župskom govoru.

Dr Vaclav Náprstek, koji je iza prvog svjetskog rata bio općinski liječnik u Župi, doznao je za te Pavličeve bilješke, pa ih je ponešto upotrebio u svome pisanju o Čermáku u Župi. Na temelju njih je u glavnom napisan i ovaj članak.

Pavlič, osjećajući se slab, nešto prije nego je preminuo u ožujku 1943., bio je ponudio Tomislavu Macanu, znajući da on sakuplja građu iz župske prošlosti, da te bilješke prepíše. On je to i uradio. Iza Pavličeve smrti nestale su one izvorne bilješke, a Macanov prijepis ostao je jedini izvor o tome, pa ga se za to ovdje i objavljuje.

Pavličeve bilješke su kratke ali sadržajne. Pune su šare župskog pučkog govora. U njima je tragova ondašnjih pučkih običaja. Stoga nijesu samo vrijedne za Čermákov životopis, već i za poznavanje govora i života ondašnja Župe.

Evo tih bilježaka onakvih kako ih je sakupljač napisao.

»Živio je amo 3¹/₂ godine, poprilici 1862. ili 1863.¹⁾

On je bio peča od čovjeka²⁾ i malo šantav.³⁾

Pitô kuću⁴⁾ gdje je sada škola (Getaldića).

Znô je hrvatski dosta dobro.

Živio je amo sa jednom gospodom, koja je pobjegla od muža.⁵⁾

On gospođu zvao »madam«, pa je tako zvali i Župjani.

Ona dovela dvije djevojčice, njezine ćeri. Starija ći (kći) Mili, oko 22 godine, slaba zdravlja. Mlađa Marija ispod 20 godišta, vragojasta. Mlađa naučila naški (hrvatski) govoriti.

Mlađa igrala često na plovaka⁶⁾ s muškim. Bila uopće živahna.

Otac pišivô Mili, pa kada bi pročitala knjigu,⁷⁾ plakala bi i govorila: »Papa«.

Iz Grada⁸⁾ dolazijo svaki četvrtak i subotu dosta mlad čojek i učio mlade udarati u armonij.⁹⁾

Misu od Sakramenta¹⁰⁾ za paroka (župnika) Beusana pjevale su ženske Čermákovice i one udarale.

Darovale armonij crkvi ili paroku. Sada više nema u Mandalijene toga armonija.

Starija krijući pošji (pošalji) ubrati trave za njezina konja, pa daj 10 fjorina, ¹¹⁾ a mlađa kada bi videla, da je ona dala ubrati trave, poslala bi i ona, ali nije imala toliko dinâra (solada),¹²⁾ pa bi dala po 2 do 3 fjorina.

Gospođa bila vrlo lijepa.

Madam bila dosta nervoza, a on pušti me stâ (flegmatičan).

1) Čermák je boravio u Župi od jeseni 1862. do svibnja 1865.

2) Krupan čovjek.

3) Šepav.

4) Tražio u najam.

5) Hipolita Gallait.

6) Igra na cilj plosnatim kamenjem.

7) Pismo.

8) U Župi, a tako i na ostalom području nekadašnje Dubrovačke Republike, Dubrovnik naziva se Grad.

9) Armonij; udarati u armonij = svirati u harmonij.

10) Svečana misa svake prve nedjelje u mjesecu.

11) Forinta, onda novčana jedinica Austrije.

12) Dinar je stari opći naziv za novac u dubrovačkom kraju koji je ostao iz doba Dubrovačke Republike. Solad je opći naziv za novac, vjerojatno iz doba Austrije, koji je pomalo potisnuo naziv dinar.

Na Srebrnomu u Miloslavića držali kamaru¹³) za svlačenje kada bi se kupali.

Gosposki su živjeli i upravo bacali dinâre.

Župska deca davala bi im cvijeća. Čermakove ženske za svaki boketić¹⁴) cvijeća davale bi po šesticu (deset solada, novčića. Župjani su šesticom zvali komad od 10 solada od fjorina; to je tako ostalo iz zemana kada je austrijski fjorin imô 60 solada.)

U Vlaha Gajufa (Galjufa), trgovca u Gradu, kupovali hranu. U Iva Grbića, komardara (mesara) na Rijeci,¹⁵) meso.

Svaki dan kupovali 20 litara mijeka (mlijeka), jerbo doma činili maslo.

Marić (Cumeljan) u zeman svake neđeje¹⁶) dobavjô im tri do četiri zeca.

Radili džardin¹⁷) pod kućom, ali vazda sadili patate;¹⁸) jedne bi izvadili, a druge posadili. Još sijali: salate, petrusina¹⁹) i seleni; onda se kô malo oko toga gubijo.

Na postu²⁰) se dolazilo s bursom.²¹) Jedan ključ imali oni, drugi posta.

Postom odnekle primali dinâre.

Gospar se rano dizô. Spô u kamari doje (dolje) i u njom slikô.

Konja vazda jahô i vazda galop. I male su jahale. Jahala i gospođa. I po daždu on bi isto jahô.

Crnjinoj (djevojci)²²) prikričano²³) da ne kreće pri raspremanju u gosparov tavulin.²⁴) Ona kô ženska kuriozna doznati što u njemu ima, zavirila, pa govoru da je u pjatu²⁵) dubokomu videla zakišane²⁶) čedule (bankanote)²⁷) u vodi koja je smrdela.

Sumnjalo se, da je šampô (falsifikô) austrijske čedule. Bila mu vizita (pretraga) kuće i dva puta.

13) Soba. Miloslavići bijahu pomorska obitelj u Srebrnomu. Iz nje potječe hrvatski i latinski pjesnik don Silvij Miloslavić (Marijan Filo-Logos). Obitelj je izumrla u muškom koljenu.

U susjedstvu kuće Miloslavića na Srebrnomu, na hotelu »Supetar« Česi bijahu postavili spomen-ploču Čermaku kad vlasnik kuće u Mandalijeni u kojoj je slikar boravio nije dozvolio da se ta na nju postavi. Spomen-ploča bila je postavljena iza prvog svjetskog rata.

14) Kitica.

15) Rijeka je selo u Župi. Ime mu dao potok Rijeka velika kroji tuda teče.

16) Nedjelja je ovdje sedmica.

17) Vrt.

18) Krumpir.

19) Peršun.

20) Pošta.

21) Torba.

22) U Župi je sluškinja djevojka. Djevojčica je mlada neudata ženska, djevojka starija neudata ženska.

23) Osobito preporučeno.

24) Stol.

25) Tanjur.

26) Umočene.

27) Papirnati novac su u Župi u doba Austrije nazivali čedule.

Konj mu posrnuo i panuo, pa stukô malo kojeno (koljeno). Ne hotio ga odma' (više) drža', te ga prodô pokojnomu Pasku Kísiću u Čibači. On ga jope' preprodô karocijeru (kočijaru) Franu Lísi, rečenomu Jaje, uz dobitak od 4 fjorina. Kada Čermák vidio da mu je konj pod karocom (kočijom), upu' (odmah) ga kupio, doveo doma za Mandalijenu i odma' ubijo pa ga zakopô pod maslinu.

Kupovô po Konavlima robu konavosku.

Siromahu rado davô.

Ako su znali da je đe kô rđav,²⁸⁾ slali bi objed i večeru.

Bio bolećiva srca (milosrdan). Dosta bi se kuća hranilo s njima. U podne i u večer okupili bi se ubogi, pa bi im davali hrane da nose doma.²⁹⁾ Pomagô i sramežljive siromahe.

Kâta³⁰⁾ govori da posjeda (posjeda) nije bilo.

Na posjed dolazili Škatići (Pučići)³¹⁾ i Dum Marin.³²⁾ od drugih gospara niko.

Uvelike prijateljêvô s Nikom i Medom (gosparom Medom) Škaticima (Pučićima).

Malo bio (općio) s narodom, pukom.³³⁾

Draga mu bila župska poskočnica (poskočica, župsko kolo),³⁴⁾ te bi skoro svake neđeje u njega na taraci igrali kolo oni koje je zvô.

Jednu neđeju igralo kolo na taraci, drugu pod maslinom.

Za kolo dô načini' robu (odijelo) od župske nevjeste (robu na rûsice).

Drago mu bilo pucati u lišan (nišan), te bi sa kapsul-pistolama šice³⁵⁾ i stragušama pred kućom iz šetnice pucali na pršute i u šajbu (nišan). Nagrade su se dobijale kô je boje (bolje) ubijo (pogodio).

²⁸⁾ Bolestan.

²⁹⁾ Osjetljiva gospodarska nevolja vladala je u Župi u doba Čermakova boravka u tome kraju. Tada su mnogi išli na more, pa i iz sela daleko od mora kao iz Postranja ili iz onih koji nijesu nikada bili vični životu na moru, na primjer iz sela kaznačinâ Čibače i Čelopeka.

³⁰⁾ Ova Kâta valjda je ona Kâta Klečković (Klešković), žena Lobra Klečkovića iz Mandalijene, rođena Calliope, na pučku zvana Kâta Lobra.

³¹⁾ Župljani su vlasteoski rod Pučića zvali Škatići. Škatićevo je njihov ljetnikovac u Čibači, a tako i nekadašnje imanje u Župi. Prezime Pučić, kad su ga upotrebljavali, izgovarali su samo u tomu obliku Medo Pučić ostao je u župskoj predaji kao vrlo draga osoba.

³²⁾ Don Marin Beusan, župnik u Mandalijeni od 6. listopada 1862. do 10. studenoga 1879. Rođen je u Žitkovićima u Župi, 3. listopada 1830. od oca Ilije, zvanog Ilije Marinov, i majke Mare (Marine), kćeri Đura Klokoča iz Petrače, zvane Mâra Ilijina. Kasnije je bio kanonik u Dubrovniku, gdje je i umro 31. ožujka 1911.

³³⁾ Treba razumjeti: ne sa svima, već koje je birao.

³⁴⁾ Poskočnica ili poskočica je pučko kolo u Župi. U Dubrovniku je nazivahu župsko kolo. Igralo se uz svirku lijere ili lijericice, »pod lijeru, lijericu«. Nikola Lále, rečeni Lindo bio je najbolji i najčuvaniji župski lijericar. Rođen je u Petrači, 4. listopada 1843, umro? Prema njegovu pridjevku to su kolo iza njegove smrti nazvali lindo, a tako i svakoga lijericara.

³⁵⁾ Stojeći.

Za pogodbe: svrdonicâ, kakujina, ubručića šitkovije' i bijelije' noža iza pasa i još ponešto tako.³⁶⁾

Šitkove ubručiće davô onijem u širokijem gaćama, a koji su nosili uske, bijele.³⁷⁾

Služba:³⁸⁾ dva Vrètena okolo konja, jedan Vrèten okolo trpeze; Niko Savinović, on pripomagô; Jele Grbić i Margarita Lútić (Lúčić) svaki dan na džornati (nadnici).

Služba mjesečno: Kàta Bùtrica udovica Lútić po 2 fjorina i hranu na dan, a Kate Grbić - Kíko po 10 fjorina na mjesec i darovi.

Doveli kamarijeru³⁹⁾ (a bila mlada i lijepa); kogu⁴⁰⁾ (starija, oko 50 godina, i debela; ime joj bilo Marijana); Lujidžu, guvernatu.

Katu Grbić odveo sa sobom u Franču (Francusku). S njim tamo bila dvanes' trines' godišta. Kada se vratila, zvali je Frančezica, jer govorila frančezi i zato što je bila u Franči i stala u gospara Frančeza. (Tako su u Župi zvali Čermáka).⁴¹⁾

Pošô u Franču i Vreten.

Okolo konja Ivan Grbić Vrèten i brat mu Miše. Imo šes' malije', vlaškiye' (jercegovačkije') konja. Svaki bi dan jahali. Išô vazda š njima Ivan Vrèten, pa i u Bosnu, Arbaniju i u Crnu Goru. Gospar po svoj prilici tamo slikô. Službu bi amo ostavili. Putovali na konjima.

On nikada u crkvu. Vazda radijo okolo slika, pa i u nedeju, osvem (osim) što bi jahô svaki dan.

Naslikô je amo toliko⁴²⁾ slika.

Išô je slika' na Goricu.⁴³⁾

³⁶⁾ Svrdonica: pučka sbirala napravljena iz trstike; takujin: novčarka; svilaj: silah, kožnati pas za oružje; crveni ubručići: crveni veliki rupci sa žutim stilizovanim cvijetovima, tvornička proizvodnja, nosili se za svilajem više kao ures, zvani su i ubručići šitkovi, prije ubručići šipkovi, jer im šare bile nalik boji šipkova cvijeta; noževi iza pasa: mali noževi u srebrnim ili koricama od neke proste kovine ili pak drvenim koricama, zvanj crni sapci i bjelosapci prema boji kosti na dršku, nosili se za svilajem i bili sastavni dio župske svakidašnje i svećane nošnje.

³⁷⁾ »Široke gaće« su gaće župske pučke nošnje. »Uske gaće« su u Župi nazivali gaće građanskoga kroja. To je bilo poprimilo značenje za čitavo odijelo. Širokogaće bijahu oni koji nošahu župsku pučku nošnju a uskogaće oni koji se stadoše odijevati na gradsku. Široka roba zvala se i muška i ženska pučka nošnja, a uska roba muško i žensko građansko odijelo.

³⁸⁾ Posluga.

³⁹⁾ Sobarica.

⁴⁰⁾ Kuharica.

⁴¹⁾ Ondašnji Župljani svakoga stranca iz zapadne Evrope nazivahu Frančez osim Talijana. Dok su svi Župljani nosili župsku pučku nošnju, gradski način odijevanja nazivali su franačkim načinom, »nosi se na franačku«. Kasnije je taj naziv nestao pred onim »uska roba«.

⁴²⁾ Mnogo.

⁴³⁾ Gorica je šumoviti brežuljak, pun dubova, česvina i čempresa na rubu Župskog polja u selu Čibači. Na vrhu mu je stari vlasteoski dubrovački ljetnikovac.

Na Trstenomu jednom bio dva dni i slikô po džardinu u gospara Gozze i platan. Na Orašcu isto dva dni. Onđe slikô platan i Gospu (skicu crkve Gospe od Orašca i vode kraj nje).⁴⁴⁾ Doma nastavio.

»Hercegovačko roblje« crtô na taraci.

Jednom kada je slikô tu sliku na nj pucali Turci ozgar s Ivanice. On ne budi lijen brže se boje (bolje) pôteži,⁴⁵⁾ pa uhiti za pušku (a pusta bila mu baš dobra i pogodna) te upali gorje pu' Ivanice, odakle mu se pričinilo da su na nj pukli. Tada Turci prestali sparavati (pucati); videli da baš nije šale, da i u Župi ima puška koja gore domeće.

Turski bažibozluk dosta puta umijo puca' ozgar s Ivanice: sa Carine i Kule na Drijenu, po Župi, ma Župjani (Župljani) ne ostadali dužni, odvrćali milo za drago, pogotovo Brgaćani, a i Postranjani. Turci se ozgor razderi kô volovi, kô obodenjaci: »Kaure, drž jabuku!« pa upali oštrim zrnom. Župjani, koji su u ono doba poradi toga pucanja s Ivanice vazda išli u baštine ispod Ivanice noseći džeferdô napunjen olovom, a ne saćumom, na oni bi glas skočili pod među od doca ili za kûk na docu, gdje bi stô prislonjen džeferdô, pa bi skriveni natunjali (naciljali) prema Turcima i vikli što bi im grlo nosilo: »Turčine, eto ti jabuke!« te i oni ožeži. Tako je to išlo sve dok naš nije ušô u Bosnu (misli se na austrijskog ćesara) a ondole izišô Tućin.

Na slici »Hercegovačko roblje« naslikani su: Kate Grbić - Kiko, poslije udata za Grbića, pa za Kolića u Rijeku.⁴⁶⁾ To je ona viša, u crnu. Manja je Kàta Klěčković (Klěšković), žena Lobra Klěčkovića iskola Mandalijene.⁴⁷⁾

Kanjulica sa Srebrnoga, udata za Handabaku u Mline, nju je malahnu uz majku naslikô na slici »Crnogorka sa djetetom«.⁴⁸⁾

Imô naslika' kvadar Marije Mandalijene.⁴⁹⁾

---

44) Crkva Gospe od Orašca i potok Kočište.

45) »Brže se bolje poteži«, požuri, potrći.

46) Rijeka je ovdje dubrovačka Rijeka.

47) U Čermakovo doba, pa i mnogo kasnije nije bio u pulku utvrđen naziv sela Mandalijene. Pod tim imenom puk je shvaćao samo tamošnju crkvu i župni dvor. Okolne kuće bile su »za Mandalijenom« iskola Mandalijene« i slično već prema svome položaju prema onim glavnim zgradama. Čermakov stan bio je »za Mandalijenom«. To je poteklo iz stare podjele Župe na kaznaćine, u Mandalijeni su se sastale međe triju takvih kaznaćina: Čibaće, Celopeka i Petraće. O nejasnoj upotrebi toga naziva posvjedoćuju i neki pečati, tako je onaj župe nosio natpis »Župa sv. Marije Mandalijene«, a na onom pućku škole ćitalo se još pred prvi svjetski rat »Pućka ućionica u Svetoj Mariji Mandalijeni«. Na osmrtnicama nije ni sada ćitati imena Mandalijene već uvijek ono odnosne kaznaćine.

48) Odnosi se na sliku »Crnogorsko domaćinstvo«; vidjeti ćlanak.

49) Oltarna slika za glavni oltar župne crkve sv. Marije Mandalijene u Mandalijeni.

Nije se dobro slagô ni gledô sa parokom dum Ivom Dedovićem.⁵⁰⁾ I tako od onega kvadra ne bi ništa. Pop po svoj prilici ima ga bit prikariô poradi toga što je živijo s tuđom ženom.

Dum Marin mu je bio u svemu pri ruci kada je došô u Mandalijenu.

S Dum Marinom se dobro gledô, počeo ga bio uči' slika' i naslikô njegovu sliku.⁵¹⁾ Ta ostala iza Dum Marinove smrti u njegova rodaka Knega, kojega su zvali Piple, fakina u Gradu, ali rodom s Brgata. U Piple je sliku kupijo liječnik Vaša Naprstek, kada je bio općinski liječnik u Župi, a Pipli dô fotografiju od one slike.

Slika bila sva sila. Kôfa kô kôceta (postelja) velika napunila se slika kada je otputovô.

Iznenada su pošli.

⁵⁰⁾ Župnik u Mandalijeni od 1. rujna 1844. do 4. travnja 1850. (Podatak o boravku Dedovića u Mandalijeni je iz knjige »Zgodopisna knjiga za župu Mandaljenu« iz Župnog ureda u Mandalijeni, koju je počeo voditi i u njoj sastavio iskaz tamošnjih župnika don Vice Medini, hrvatski pisac, u doba svoga službovanja u toj župi.)

⁵¹⁾ Sada poznate slike koje je izradio don Marin Beusan su: »Gospa od Zdravlja« u crkvi Gospe od Obrane na Gupcu u Župi i »Navještenje« u crkvi »Blagovijesti« povrh Gruža, obe oltarske slike, te slika »Sveti Lovrijenac« u sakristiji stolne crkve u Dubrovniku. Slikar je Gospin lik na prvoj slici slikao prema liku Kate Klečković Lobrovc iz Mandalijene, dakle prema onoj istoj ženi prema kojoj je i Čermák izradio jednu od robinja na »Hercegovačkom roblju«. Postanak te nepotpisane slike utvrđuje se prema liku Djeteta u Gospinu naručju, jer je to lik Katina sina Paska, rođena u Mandalijeni 23. lipnja 1874, gdje je i umro 6. listopada 1961.

L I T E R A T U R A

»Život a dílo Jaroslava Čermáka«. Sepsali Dr Vratislav Černý, F. V. Mokry, Dr V. Náprstek. Praha, 1930. Vytranny odbor Umelecké besedy; Luďvík Kuba: »Jaroslav Čermák v pameti lidu dalmatského.« Praha, 1894. Premie Umelecke besedy;

Dr Vaclav Náprstek: »Neznámy obraz Jaroslava Čermáka v Dubrovniče.« »Národní politika«, 1924., br. 70.;

»Česky malír jihoslovanskych krasavic a hrdin«. »Rozkvet«, XVI., broj 15.;

Dr Vratislav Černý: »Jaroslav Čermák na Slovanském jihu«, Praha 1928.,

Dr Vratislav Černý: »Jaroslav Čermák«, »Salon«, Praha, 1928.

Dr Vratislav Černý: »Jaroslav Čermák 1830—1878.« »Zapisi«, III., Cetinje, 1928.

Dr Vratislav Černý: »Jaroslav Čermák umetnik i borac za Jugoslaviju«. »Jadranska straža«, broj 2., Split, 1929.;

Tomislav Macan: »Jaroslav Čermák u Župi Dubrovačkoj.« »Književni tjednik«, broj 28—29., Zagreb, 28. lipnja 1942.;

Dr Ivan Esih: »Jedna kulturna obljetnica«. »Dubrovački vjesnik«, broj 424. od 24. VIII 1959.;

R. Roter: »Prvi slikar dubrovačkih čempresa«. »Dubrovački vjesnik«, broj 144., 26. VI 1953.;

C. C. (Karel Czermak: »J. Czermak«. Ein Gedenkblatt von C. C. »Wien Heimat«, 1878., broj 38.;

... : »Jaroslav Čermák«. »Slovinac«, broj 2., Dubrovnik, 16. V 1878.;

Vico Montegazza: »Al Montenegro«. Firenze, 1896.

Miđun Pavičević: »Crnogorci u pričama i anegdota«. Knjiga VIII, Zagreb, 1932. Zabavna biblioteka, knjiga 524.

SEJOUR DU PEINTRE JAROSLAV ČERMAK A ŽUPA DUBROVAČKA

TRPIMIR MACAN

Le peintre tchèque Jaroslav Čermak a habité deux fois en Yougoslavie: en Croatie et au Monténégro, et, la seconde fois, de l'automne 1862 au printemps 1865. Il est venu en Croatie parce qu'il était intéressé par les luttes qui se déroulaient contre les Turcs dans les régions environnantes, et sur les conseils données par les médecins aux deux filles d'Hipolite Gallait, qui, avec leur mère — femme du peintre belge Louis Gallait — y arrivèrent en mars 1863. Dubrovnik lui avait été recommandé par l'écrivain de cette ville, Medo Pučić. Cependant, Čermak n'est pas resté à Dubrovnik, mais s'est installé dans le village de Mandalijena à Župa, près de Dubrovnik. Là, il loua une villa qu'il meubla; il y installa un atelier et engagea des gens du pays comme domestiques.

Čermak se comporta cordialement envers les paysans. Il les invitait, leur organisait des fêtes, des concours, et utilisait ces réunions pour sa création artistique. Il avait l'habitude de faire s'habiller en costumes locaux les hommes et femmes de belle allure, il les disposait pittoresquement puis les peignait ou les photographiait. Vis-à-vis des citadins, ses rapports étaient différents mais il avait des amis personnels parmi les gens de Dubrovnik les plus en vue: les frères Pučić, Pero Budmani, August Kaznačić, Josip Bunić. Il était lié d'amitié avec le curé du lieu, don Marin Beusan, à qui il enseigna la peinture et avec qui il correspondit longuement plus tard.

De Mandalijena, Čermak entreprenait de courtes excursions dans les environs de Dubrovnik et, plus loin, jusqu'à Mostar, Stolac et le Monténégro. Pendant ses voyages, il dessinait des motifs de genre, costumes, types, paysages, etc...

Il a assez travaillé à Župa. C'est là qu'il a fait le portrait d'un notable Monténégrin, celui d'Hipolite Gallait, de don Martin Beusan, et différentes autres toiles telles que »Chien-loup«, »Avant l'excursion«, »Rendez-vous dans la montagne«, »Dans l'oliveraie«, »Chef monténégrin et son cheval«, »Tête de bašibosuk«, »Intérieur monténégrin«, »Mandalijena à Župa«. C'est là aussi qu'il commença ses peintures populaires »Monténégrin blessé«, »Esclave d'Herzégovine«. Il a fait aussi de nombreux dessins, esquisses, aquarelles, sépias, fusains, etc...

En 1865 Čermak quitta Župa, dont il allait toujours se souvenir avec plaisir.